

LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ DE RAMIS (EL GIRONÈS): EL SECTOR DE L'ANTIC CEMENTIRI PARROQUIAL. CAMPANYES DE 2014 I 2015

Josep BURCH *, Jordi SAGRERA *, Jordi VIVO *

La muntanya de Sant Julià de Ramis allotja diversos jaciments arqueològics de diferents cronologies, el més extens dels quals és el poblat ibèric, que recorre uns 400 metres de llargada resseguint la carena de la muntanya (Fig. 1). Arqueològicament s'hi troben dos fronts importants oberts. El primer, que anomenem zona 1, comprèn l'església dels Sants Metges, l'antiga rectoria, la casa de can Bota, el vell cementiri parroquial i la plaça o esplanada que hi accedeix (Fig. 2). El segon o zona 2 es localitza en un pla aturonat a uns 300 metres vers el nord-oest de l'església dels Sants Metges. Conté el límit per aquella banda del poblat ibèric, així com una caserna romana baiximperial (el *castellum fractum* dels documents altmedievals); s'ha excavat de manera ininterrompuda des de l'any 1996 fins al 2010.

A partir de 2011 la recerca arqueològica s'ha concentrat en el sector de l'antic cementiri parroquial. Abasta un solar contigu a la façana occidental de l'església dels Sants Metges, un edifici del romànic més primerenc, que fou la parroquial de Sant Julià de Ramis fins a mitjan segle XX. Abans d'iniciar-hi les excavacions, formava una terrassa planera disposada a dos nivells que coronava el marge sobtat que forma el rost de la muntanya per la banda de ponent. El recinte era originalment clos per un mur perimetral de pedra i morter que es va construir el 1882. Malgrat la data, el cementiri resulta molt més antic, ja que remunta com a mínim al segle VII quan, sota la capçalera de la fàbrica romànica, hom bastia un edifici funerari a redós del qual es va estendre una incipient necròpolis.

La configuració moderna del cementiri marcava dos àmbits perfectament delimitats pels nivells de circulació i els murs perimetrals contra els quals es van anar recolzant nínxols d'obra a partir de la dècada dels anys 40 del segle XX. El primer, més enlairat, contenia la meitat nord. És un espai quasi quadrat ubicat al nord-oest de l'església. El segon o àmbit sud conformava una peça de terra rectangular emplaçada a ponent i sud-oest del temple.

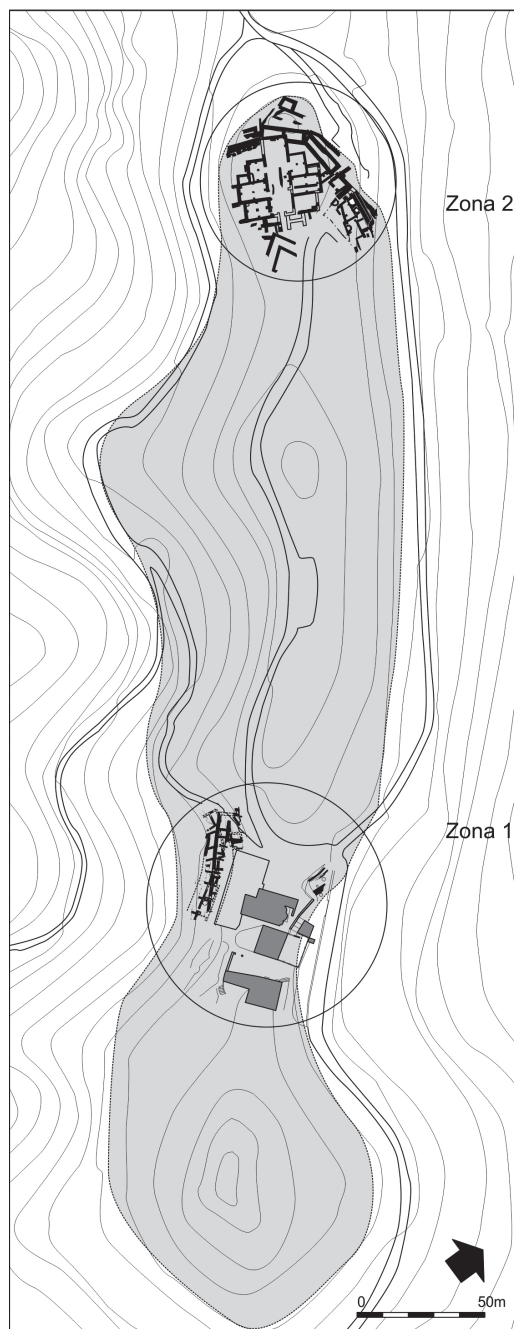

Figura 1. Planta general del poblat ibèric de la muntanya de Sant Julià de Ramis, amb indicació de les dues zones excava- des fins ara.

Figura 2. Planta de la zona 1: 1. Esplanada i marge sota el cementiri vell; 2. Cementiri Vell; 3. Església dels Sants Metges; 4. Can Bota; 5. Antiga rectoria; 6. Jardí de can Bota (sector 17).

El bienni 2014-2015 ha contemplat la realització de diferents intervencions: per una banda, les campanyes programades (al juliol i al setembre de 2014 i a l'abril, al maig i al setembre de 2015), i de l'altra, un control dels treballs relacionats amb la materialització del projecte d'adequació del sector nord-oriental del poblat ibèric, que ocupà bona part de la tardor de 2014 i l'hivern de 2014-2015.

LES CAMPANYES PROGRAMADES

Tant a la campanya de 2014 com a la de 2015 les intervencions es van centrar exclusivament en l'àmbit nord i van representar la continuació de les campanyes anteriors, amb l'objectiu principal d'enllestir l'excavació de les diferents fases del cementiri i deixar a la vista els nivells ibèrics. Val a dir que l'aspecte d'aquesta àrea s'ha vist

modificat de manera notable d'ençà dels primers dies de novembre de 2013, quan la vella tanca del cementiri fou completament aterrada en el seu tram de ponent i parcialment enderrocada en els de tramuntana i migdia; aquest fet permeté ampliar l'espai per excavar, incloent a partir d'aleshores una franja de terra fins arribar al marge del terreny; aquest fet començava a apropar l'excavació a la zona prèviament excavada entre 1996 i 1998 i que va servir per documentar les restes d'un barri del poblat creat a partir del segle IV aC i els murs de contenció que serviren per construir una monumental plataforma a les darreries del segle II aC. Al mateix temps, els treballs arribaren a tocar dels cinc pilars de formigó aixecats l'any 1993 (Burch *et al.* 2001, 36-41) amb la intenció d'ampliar la superfície del cementiri; una ampliació que no arribà a tenir lloc per la descoberta, precisament, dels grans murs de contenció esmentats. Aprofitant l'avinentsa de les

Figura 3. Aspecte del sector de l'antic cementiri parroquial i l'esplanada situada a ponent just abans d'iniciar l'eliminació dels pilars de formigó construïts el 1993.

Figura 4. Aspecte del sector de l'antic cementiri parroquial i l'esplanada situada a ponent un cop sanejada durant la campanya de 2015.

obres d'adequació endegades a la tardor de 2014 i l'hivern de 2014-2015 (vegeu més avall), es pogueren serrar i retirar els pilars, que començaven a ser un destorb per al desenvolupament de l'excavació. L'eliminació dels pilars va permetre unificar per fi ambdues zones, tant la que s'està excavant com la ja excavada fa una vintena d'anys, i endegar un sanejament de la darrera. Després de tot aquest temps, havia quedat tapada en part per runes caigudes i sediments escolats des del cementiri, i també per la vegetació. En aquest sentit, una remarcable proporció del temps de la campanya d'abril de 2015 es va invertir precisament en la neteja del sector (Figs. 3 i 4).

Els treballs de la campanya de 2014 s'iniciaven amb l'excavació de l'estrat UE 1483. Era un sediment de terra flonja localitzat al bell mig de l'àmbit que marcava un nivell de circulació anterior a la fase recent del cementiri (finals del segle XIX i primera meitat del XX) i també a la construcció d'un edifici del segle XVIII que havia ocupat un espai immediat cap al nord (Burch/Sagrera/Vivo 2014). El material no va permetre cap datació però cal remarcar que cobria la fase medieval del cementiri. En realitat altmedieval, ja que els nivells documentats directament a sota es relacionaven amb sepultures dels segles IX, X i XI i amb estrats, fins i tot, ibèrics. Ara com ara, l'única interpretació plausible d'aquest hiatus cronològic s'ha trobat en la possibilitat d'una esllavissada que es devia endur tota l'estratigrafia baixmedieval i moderna —enterraments inclosos— rostos avall. La naturalesa esquistosa del subsòl de la muntanya de Sant Julià de Ramis presenta una notable degradació en superfície que afavoreix els desplaçaments horitzontals per lliscament. Així, les esllavissades resulten relativament habituals ja des d'abans de l'ocupació humana de l'indret.

El sediment UE 1483 es lliurava cap al sud-oest a un mur de contenció (UE 1472). Sediment i estructura funcionaven plegats i probablement es poden interpretar com un

intent de regularitzar i refer l'àrea del cementiri afectada per una esllavissada.

El cementiri altmedieval es definia per un atapeït conjunt de tombes concentrades al mig i al sud de l'àmbit nord (Fig. 5). La factura era similar en totes: una fossa orientada d'est a oest amb un folre perimetral de pedres desbastades i ocasionalment còdols, bé col·locats en sec, bé lligats amb morter de calç. N'hi havia de tipus banyera, és a dir, amb els extrems arrodonits però la majoria dibuixaven una planta trapezoidal amb el tancament dels peus més estret. Unes quantes esdevenien antropomorfes car ressaltaven nítidament la zona del crani amb pedres que el flanquejaven.

A la banda de llevant del cementiri, les sepultures eren excavades a la roca natural que hi aflorava, mentre que a l'espai central, on s'enfonsa a més profunditat, retallaven sediments i alguns murs. Efectivament, per tot l'àmbit nord es documentaven diferents estructures d'habitació amb sòcols de murs obrats amb esquistos tallats i lligats amb fang. Plegades definien un mínim de cinc estances orientades en direcció sud-est nord-oest. L'excavació de la cambra situada a l'extrem nord-occidental va permetre palesar que el mur UE 1344 n'era totalment aliè. Se'n desmarcava tant per l'orientació nord-sud com pel morter de calç que lligava el parament de pedres. De fet, apareixia aïllat i sense context clar. Durant un temps va funcionar reutilitzat com a límit de ponent d'un edifici del segle XVIII explorat els anys 2011 i 2012, no obstant això, també resultava posterior a tota la trama urbana que es documentava sota els enterraments altmedievals, ja que la banquetta de fonamentació havia tallat bona part de l'estratigrafia que s'hi relacionava i àdhuc alguna tomba altmedieval.

Malgrat la ingerència que representava la presència del mur UE 1344, l'exploració de l'estança va registrar un po-

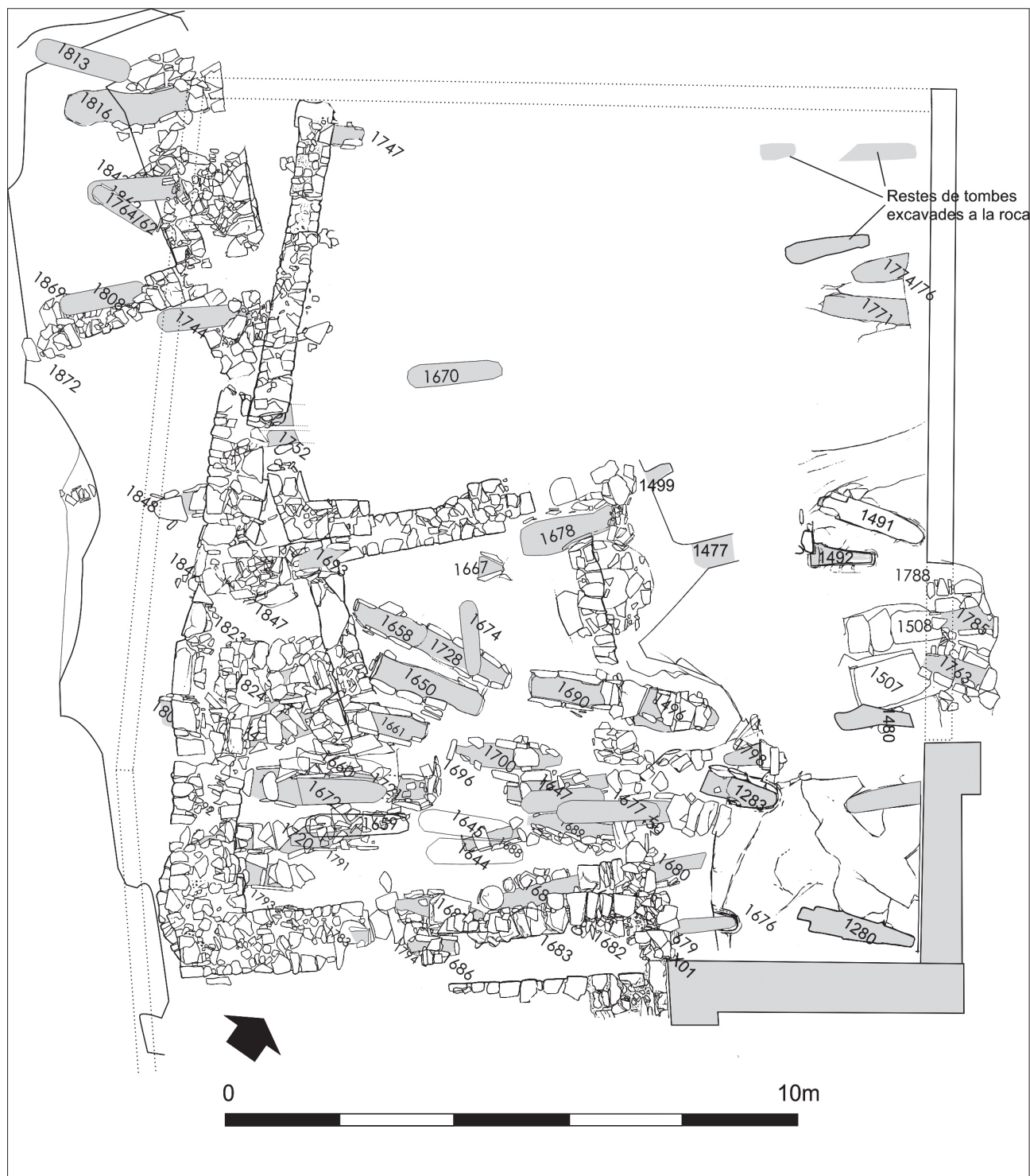

Figura 5. Planta general de la necròpolis medieval.

tent estrat superior de terra solta amb inclusió de moltes pedres d'enderroc d'època altmedieval (UE1473). Segueix un sediment inferior més argilós i compacte de cronologia ibèrica (UE 1743). Aquest darrer estrat no es va exhaurir del tot però sembla confirmar la sospita que bona part de l'entramat d'estances formen part del context urbà de l'*oppidum* ibèric.

L'extrem de migdia de l'àmbit nord del cementiri presentava una discontinuïtat respecte a la resta del sector. Aquí, l'estrat UE 1083 era substituït per un sediment recent (UE 1642) (segles XIX/XX) i per unes quantes sepultures en fossa simple de la mateixa època. Per sota apareixia un nou estrat de terra (UE 1719) totalment retallat per nombroses tombes altmedievales de característiques similars

a les coetànies documentades a la resta de l'àmbit nord del cementiri.

Finalitzada la intervenció de 2014, a la meitat nord del recinte s'havia arribat a nivells d'època plenament ibèrica amb la documentació de diferents estructures d'habitació que perfilaven un sector densament edificat de l'*oppidum* ibèric. La de 2015 es va concentrar dins l'àmbit nord i en el marge i esplanada que s'estenia a ponent del cementiri. Calia enllestir l'excavació de les fases d'enterrament més antigues del cementiri per deixar vists els nivells ibèrics i netejar i connectar les troballes de l'esmentada esplanada.

Els treballs s'iniciaven entre els dies 26 i 30 de gener amb l'eliminació de quatre murs de la fase moderna i contemporània del cementiri. Concretament, els murs UJEE 1344, 1472, 1525 i 1512. Es tractava d'obres de contenció que delimitaven i protegien l'àrea funerària d'època medieval i moderna situada sobre la vessant sud-oriental de la muntanya, on els desnivells són profunds.

L'excavació convencional va continuar documentant noves sepultures medievals, especialment al sud i a ponent de l'àmbit nord del cementiri. Se situaven juxtaposades formant filades irregulars a l'empara dels murs ibèrics i a voltes retallant-los, la qual cosa, assegura una escassa planificació de l'espai funerari. Així, resultava força habitual trobar-ne de sobreposades, reutilitzacions, i retalls entre tombes.

Generalment, i com venia essent habitual, les fosses s'orientaven d'est a oest amb el crani a ponent i presentaven les mateixes característiques que les sepultures altmedievals documentades en campanyes prèvies. La datació de les tombes a partir dels registres arqueològics va resultar impossible ja que retallaven directament els nivells d'abandonament del poblament ibèric i no contenien cap mena d'ofrena ni abillament. Aquesta s'ha hagut d'establir en base a la tipologia —el cas per exemple de les antropomorfes— i específicament a través de l'anàlisi d'algunes mostres òssies pel mètode del carboni 14. Els resultats confirmen una cronologia general de segle IX per a les més antigues i fins a principis del segle XIII per a les més modernes.

A la banda de llevant del cementiri, les sepultures eren excavades a la roca natural que hi aflorava pràcticament a nivell superficial mentre que, a l'espai central, retallaven sediments i alguns murs. De tots els enterraments documentats, en destaquen dos que foren localitzats el maig de 2013 (UJEE 1507 i 1508) però que no es varen excavar fins a un parell d'anys més tard. Se situen al límit de llevant de l'àrea de l'antic cementiri parroquial, molt a

Figura 6. Vista de les tombes antropomorfes UJEE 1507 i 1508 a mig procés d'excavació. A l'esquerra es veu la sepultura UE 1507 amb el difunt UE 1796 completament excavat; a la dreta, la UE 1508 encara amb les lloses de la coberta.

la vora de la cantonada sud-oest de la sagristia moderna de l'església dels Sants Metges. Ambdues, disposades una al costat de l'altra, estaven profundament obrades a la roca i cobertes amb grans lloses que encaixaven perfectament en sengles rebaixos practicats expressament. Una, concretament, estava tapada amb dues làmines d'esquist, la més grossa de les quals amidava més d'un metre de longitud. L'altra estava coberta amb tres lloses de grans dimensions, essent-ne una un pesant bloc de sorrenca. Aquestes cobertes havien segellat amb força eficàcia unes tombes antropomorfes que allotjaven les que potser són fins al moment les restes antropològiques més ben conservades de totes les fases del cementiri (especialment les del difunt UE 1796, sebollit a la UE 1507). A diferència de la resta d'enterraments medievals documentats, els esquelets, pertanyents a dos homes, no aparegueren completament colgats per la terra, sinó només parcialment coberts per un sediment argilós i humit i amb unes tonalitats grogues i rogenques aportades pel procés de descomposició dels teixits orgànics (Fig. 6).

Figura 7. Planta general de les estructures documentades a l'àmbit nord.

Per tot l'àmbit del cementiri es documentaven diferents estructures d'habitació amb sòcols de murs obrats amb esquistos tallats i lligats amb fang (Fig. 7). Es trobaven distribuïdes en terrasses a diferents nivells. A llevant, la part més enlairada, els sediments i les estructures antigues estaven molt arrasats. Només alguns retalls obrats a la roca natural en delataven la presència.

A la zona central, situada en un pla intermedi, és on es van localitzar la majoria de murs, ja que la potència estratigràfica era notablement superior. De nord a sud, es van delimitar dues estances. Des del nord estant, la primera dibuixava una planta rectangular de poc més de tres metres d'amplada per quasi nou de llargada. En acabar la campanya del 2015 s'havia baixat a una fondària superior a 1,20 m sense trobar cap senyal ni evidència de nivells de circulació. Només un rebliment homogeni que sembla que s'hi va abocar expressament per tal de guanyar alçada. La cronologia tampoc queda clara ja que el material ceràmic recollit resulta molt heterogeni per bé que aparentment se situa en un context ibèric. Per la banda de migdia es va localitzar una porta d'entrada perfectament emmarcada pels brancals. En origen, probablement donava sortida a un carrer de l'*oppidum*. Tanmateix, en un moment encara indeterminat, el carrer es va ocupar amb l'afegit d'una nova estança que s'allargava cap a migdia fins arribar a la paret nord de l'església dels Sants Metges. Aquesta segona estança ens és més mal coneguda ja que la projecció vers migdia resta tallada per la mateixa església romànica dels Sants Metges. També es conserven molt fragmentats els murs de tancament de llevant i ponent, molt tocats per les nombroses fosses d'enterraments medievals que també van afectar l'estratigrafia interior. Tot i les mancances, cal advertir la troballa de dos murs corresponents a una fase ibèrica anterior. Delimitaven per tramuntana i ponent una estança que fou desmantellada en el mateix moment que s'eliminava el carreró ibèric abans esmentat.

Per la banda de ponent del cementiri i fins arribar al límit del marge s'estén una franja de terreny encara en procés d'excavació. Les esllavissades de terra l'han anat escapçant de mica en mica. L'excavació va palesar que els moviments de terra han estat històricament importants i sovintejats. De fet, al sud-oest se'n va localitzar l'esvoranc que va provocar un que es va produir vers el segle IX. Immediatament va ser regularitzat amb la implantació de diverses tombes d'obra sobreposades i l'afegit de terra sorrenca al damunt.

No devia ser l'únic ja que al nord vàrem trobar dues fosses medievals que recolzaven el crani directament damunt d'una paret de feixa. Devia marcar el límit del marge

i del cementiri en aquella època. El fet que només se'n conservi una llargada màxima de menys de dos metres assenyalava que va cedir per la força d'altres esfondraments.

EL SEGUIMENT DE L'ADEQUACIÓ DEL SECTOR NORD-ORIENTAL

Després d'haver completat l'excavació arqueològica del sector nord-oriental del poblat ibèric, l'ajuntament de Sant Julià de Ramis va manifestar un interès, aprofitant el finançament de l'u per cent cultural, per endegar l'adequació d'aquella zona. Aquesta actuació s'ha d'entendre com una segona fase d'adequació, atès que uns anys enrere ja s'havien executat unes obres encarades a preparar les restes conservades del *castellum* baiximperial i visigòtic per obrir-les al públic. D'aquesta manera, la intenció era fer visitable no només l'esmentada fortalesa, sinó també les estructures relacionades amb el poblat ibèric anterior, que inclouen tres panys de muralla que se succeeixen en el temps, des del segle VI aC al segle II aC, i modificar de passada el recorregut de la visita per aconseguir un itinerari circular. Les obres d'adequació contemplaven, a més, l'adequació d'un espai annex a l'àrea arqueològica per convertir-lo en una àrea d'aparcament. Les obres es varen iniciar a finals de setembre de 2014 i s'allargaren fins a finals de gener de 2015.

El projecte d'adequació preveia presentar al públic només una de les diverses fases documentades, concretament la corresponent a l'època republicana. Aquest criteri general no es va aplicar a la successió de muralles del sector nord-est del poblat, que van des de les primeres, datades al segle VI aC, fins a les darreres, del segle II aC (Buch/Nolla/Sagrera 2011), amb la voluntat de deixar vista l'evolució diacrònica de les fortificacions. El fet de deixar a la vista les estructures d'una sola fase implicava ocultar aquelles que s'havien preservat d'èpoques anteriors colgant-les amb terra. Aquesta actuació, sempre amb la intenció primordial de protegir les estructures, es féu, en primer lloc, cobrint-les amb una capa suficient de geotèxtil i, en segon lloc, reblint-les amb terra.

Altres actuacions, com la construcció de passeres i la col·locació de paviments, la instal·lació de tubs de serveis o la col·locació de baranes implicaven fer un seguit de rebaixos i rases. D'aquests moviments de terres o bé no es recuperaren materials per ser les terres remogudes arqueològicament estèrils, o bé es pogueren recollir diversos bocins de ceràmica, particularment fragments informes de produccions ibèriques (sobretot àmfora i comuna oxidada). Cal destacar que, en general, els materials apa-

reixien marcadament rodats i desgastats. Amb tot, es produí una troballa excepcional. Durant l'adequació del camí que uneix la zona 1 amb la zona 2 per sota d'una pinada, fou necessari practicar una rasa d'uns 0,75 m d'amplada i entre 35 i 40 cm de profunditat amb la intenció de fer-hi passar un tub de serveis. A aproximadament un terç del recorregut partint de l'extrem del caminet proper a l'església dels Sants Metges, es trobà una àmfora ibèrica sencera, col·locada verticalment i completament buida, cosa que fa pensar que encara devia conservar algun element que la cloïa. Malauradament, la pala de la màquina que obria la rasa fregà el llavi del contenidor i malmeté la part superior de l'àmfora. Si havia mantingut fins aleshores algun tipus de tapadora, no fou possible trobar-lo pels voltants. Un cop extreta l'àmfora, no s'apreciava cap indicatiu de cap rasa que els ibers, presumiblement, haurien fet per entaforar-hi l'àmfora. Tanmateix, sí es veien les restes, de molt escassa entitat, d'un mur que, segurament, estan assenyalant l'existència d'algun tipus de magatzem del qual es coneix, ara per ara, aquesta única àmfora; ni a la vora ni més lluny se'n localitzà cap altra.

Poc després d'aquesta, es produí una segona troballa. Just al final del camí pavimentat amb lloses de ciment que voreja les estructures del *castellum* per ponent i tramuntana i mena fins al mirador de la gran torre pentagonal, s'havia de practicar un rebaix d'una vintena de centímetres en una àrea d'uns 7 m de longitud per 6,8 m d'amplada, amb l'objectiu d'instal·lar-hi un quadre de llum. La retirada de la terra va revelar ben aviat la presència d'una estructura que, en alguns punts, es trobava a escassos centímetres de la superfície, particularment a la zona on comença el caminet pavimentat. No tenim notícia que, en el moment de fer la primera adequació del jaciment, s'hagués trobat cap estructura, fet que no deixa de cridar l'atenció tenint en compte la poca profunditat a què aparegueren les restes.

El mur estava orientat seguint l'eix est-oest i estava obrat amb trossos de pedra (majoritàriament calcària, barrejada amb fragments d'esquist) de dimensions mitjanes i petites, lligades amb un morter de calç blanc entre el qual es distingien clarament nombrosos granets de sorra i pedretes molt menudes. Les pedres no estaven treballades, amb l'excepció de les que formaven les cares vistes de la paret per tal de formar una superfície regular. La part descoberta mesurava uns 4,5 m de longitud per uns 0,8 m d'amplada, si bé tot sembla indicar que continuava cap a l'oest, restant per sota del pavimentat de l'adequació anterior. Per la banda est, en canvi, acabava en el que dona la sensació que es tracta d'una cantonada que, per tant, dibuixaria una estança que s'obriria cap a migdia. El fet que la cara sud de l'estructura sortís a tocar del

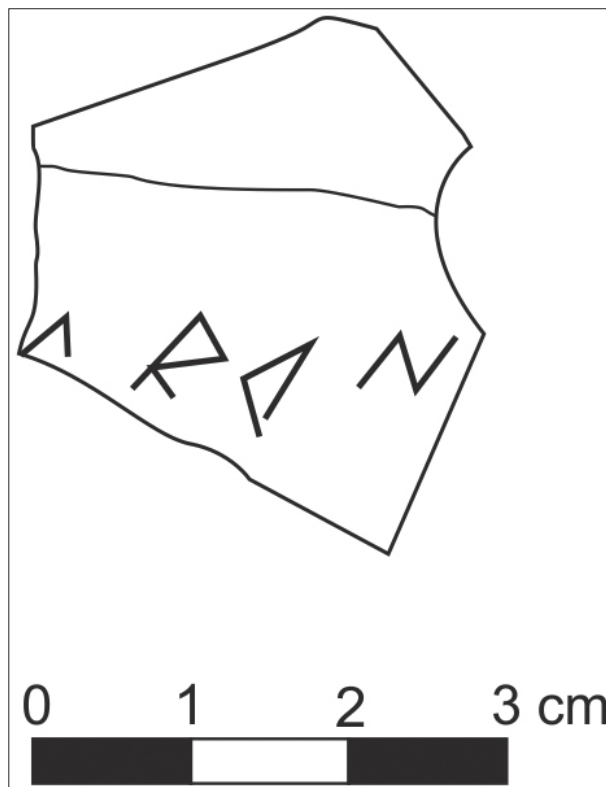

Figura 8. Dibuix del fragment de ceràmica de la costa catalana amb grafit localitzat durant les tasques de neteja dels pilars de formigó del cementiri.

límit de l'àrea que s'havia de rebaixar dificulta poder afirmar amb fermesa que hi havia una cantonada, si bé la presència de més pedres unides amb morter just al tram final fa pensar seriosament en aquesta possibilitat. Per la banda est també es localitzà la roca natural que, aparentment, fou aprofitada d'alguna manera en el moment de bastir l'estructura, perquè el mur queda encaixat a la roca, ja fos aprofitant-ne la forma pròpia o manipulant-la i retallant-la. En aquest sentit, resulta curiós que el petit espai que restava entre l'extrem oriental de la paret i la roca estigués farcit amb morter, potser per ancorar millor el mur i donar-li més solidesa i estabilitat lligant-lo al sòl natural. Posteriorment, l'estructura fou coberta amb geotèxtil i colgada de nou amb terra. Al seu damunt, seguint allò que s'havia projectat inicialment, es col·locà un paviment que, continuant el de la passera, s'obrà amb altres lloses quadrades de ciment.

Abans de procedir al serrat dels pilars de formigó del cementiri, com que la banda inferior havia quedat colgada de sediments, fou necessari fer una neteja a tot volt. La terra, esllavissada al llarg del temps del marge, contenia nombrosos fragments de ceràmica. Entre els materials recuperats cal destacar, per la seva excepcionalitat, un petit fragment irregular (3,4 cm d'alçada màxima per 2,9 cm d'amplada màxima) i partit en dos bocins de cerà-

mica de la costa catalana (una producció que es pot situar a la segona meitat del segle III aC o, com a molt tard, les primeries de la centúria següent) que conté un grafit incomplet (Fig. 8). Es conserven tres signes sencers i una petita part d'un quart, pertanyents al signari ibèric nord-oriental. El mòdul és reduït, amb alçades que oscil·len entre 4,6 i 6,6 mm i foren gravats amb traços ben clars un cop la peça havia estat cuita i mitjançant un objecte punxegut. D'esquerra a dreta, es pot veure un primer signe incomplet format per dos traços que formen un angle agut, seguit d'una a6, una r1 i una n2 de la tipologia establerta per J. Untermann; la a i la r presenten una acusada inclinació cap a la dreta. El signe mutilat, a partir de la part que s'ha preservat, tant es podria reconstruir com una ki1 inclinada o, directament, com una ki2 o bé com una l2 també inclinada o, fins i tot, com una s. Responent a una consulta informal d'un de nosaltres, Joan Ferrer i Jané –a qui agraïm la seva autòpsia– proposava la lectura]+arn[i comentava que, probablement, el primer signe no identificat seria el darrer d'un antropònim que aniria seguit de la partícula ar, que se sol interpretar com una marca de genitiu. El signe n podria correspondre a la inicial de nai, una variant poc freqüent de ní, que és un element present en inscripcions de propietat, esteles i objectes que formen part de conjunts funeraris. Ferrer i Jané aventurava la possibilitat que el text del qual formava part el petit fragment analitzat fos una inscripció relativament complexa, que aniria més enllà d'un simple antropònim i que, potser, tindria un contingut cultural. Finalment, des del punt de vista paleogràfic, assenyalava l'ús de la variant a6, característica dels epígrafs localitzats a l'àrea corresponent entre el nord de Catalunya i el sud de França. En qualsevol cas, i malgrat haver estat localitzat fora de context arqueològic, es tracta d'un epígraf que s'afegeix a la mitja dotzena d'inscripcions ibèriques conegudes al poblat de Sant Julià de Ramis formades per més d'un signe (Burch *et al.* 2001, 147-152; Ferrer 2008; Ferrer 2011, 217-221).

BIBLIOGRAFIA

- BURCH, J. et al. 2001**, *El sector de l'antiga església parroquial*, Girona, Universitat de Girona, Excavacions arqueològiques a la Muntanya de Sant Julià de Ramis; 1.
- BURCH, J. et al. 2006**, *El castellum*, Girona, Universitat de Girona, Excavacions arqueològiques a la Muntanya de Sant Julià de Ramis; 2.
- BURCH, J., NOLLA, J. M., SAGRERA, J. 2011**, *Les defenses de l'oppidum de *Kerunta*, Girona, Universitat de Girona, Excavacions arqueològiques a la Muntanya de Sant Julià de Ramis; 4.

BURCH, J., SAGRERA, J., VIVO, J. 2012, Poblat ibèric i *castellum* de Sant Julià de Ramis, *XI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Girona, 15 i 16 de juny de 2012, Girona, 605-608.

BURCH, J., SAGRERA, J., VIVO, J. 2014, La muntanya de Sant Julià de Ramis: el cementiri vell, *XII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Besalú, Hospital de Sant Julià, 13 i 14 de juny de 2014, Girona, 573-578.

FERRER, J. 2008, Ibèric *tagiar*. Terrissaires que signen les seves produccions: *Biu'ko*, *ibeitige'f*, *biu'bedi* i companyia, *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* 6, 81-93.

FERRER, J. 2011, Ibèric *baikar*: nou testimoni en escif àtic de Sant Julià de Ramis, in Burch, J., Nolla, J. M., Sagrera, J., *Les defenses de l'oppidum de *Kerunta*, Universitat de Girona, 208-222.